

УДК 331.52

БУТКАЛЮК К. О.

МЕТОДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Постановка проблеми. В умовах формування ринкових відносин головним завданням суспільної географії є розробка наукових засад територіальної організації основних типів ринків, які формуються в державі, і в тому числі ринку праці. Це передбачає розробку методики і підбір методів їх суспільно-географічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасному потоці публікацій на тему формування ринку праці значна частка припадає на публікації економічної спрямованості. Робіт, де б у центр уваги ставились питання суспільно-географічного дослідження ринку праці, ще недостатньо. Проведено лише одне дисертаційне дослідження ринку праці з суспільно-географічних позицій О. Левадою [4]. Видрукувана низка статей О. Хомрою., В. Литвиненко, В. Косенко [5, 9] тощо. Але в цих роботах головна увага зосереджена на аналізі стану ринку праці в регіоні і недостатньо обґрунтована роль і значення методів суспільно-географічного дослідження регіональних ринків праці.

Мета дослідження. Розкрити можливості застосування, роль і значення загальнонаукових та суспільно-географічних методів у дослідженні регіональних ринків праці.

Виклад основного матеріалу. Загальнонауковий та міждисциплінарний характер регіонального ринку праці визначає важливу роль в методиці дослідження системного підходу та структурного аналізу. Цей метод широко застосовується при вивченні розселення (А. І. Доценко, Ю. І. Пітюренко, І. А. Портянський, С. Г. Смидович, Б. С. Хорев тощо) і територіально-виробничих комплексів (П. М. Алампієв, І. О. Горленко, С. І. Ішук, М. М. Колосовський, М. М. Паламарчук, В. П. Нагірна, тощо) [2]. Розвиток теоретичних положень системного підходу та структурного аналізу в процесі вивчення регіонального ринку праці передбачає методику виявлення і вивчення підсистем ринку праці як системи та елементів структури в компонентному та територіальному аспектах, які можуть поєднуватися у процесі дослідження. При її розробці потрібно виходити з того, що регіональний ринок праці як система є сукупністю взаємозв'язаних елементів – сфер прикладання праці (попиту) і населення (пропозиції праці), що формують його структуру – територіальну, галузеву тощо. Це динамічна, відкрита, досить структурована система, яка має прямі, зворотні й опосередковані зв'язки з іншими ринками (капіталу, товарів, інвестицій, інновацій, фінансів, житла тощо), є структурним компонентом (підсистемою) національної господарської системи. Активний вплив соціально-економічної, екологічної, демографічної, розселенської, інфраструктурної підсистем формує особливості регіонального ринку праці, які потрібно врахувати при розробці регіональної політики зайнятості.

Економічний характер регіонального ринку праці передбачає використання балансово-нормативних методів дослідження. Балансовий метод використовується при визначенні обсягів ресурсів праці та робочих місць, суспільно необхідної міграції населення та його економічно активної частини, для

індикативного планування і прогнозування кількісних співвідношень між потребами господарства в ресурсах праці і наявними ресурсами. Головний зміст даного методу полягає в узгодженні чисельності ресурсів праці з потребами суспільства в них з урахуванням найбільш ефективного використання. Баланси ресурсів праці та робочих місць розкривають їх дефіцит або ж надлишок, передбачають заходи щодо доцільного використання як економічно активного населення у сферах та галузях господарства і окремих територіальних одиницях, так і робочих місць. Центральне місце в системі балансів займає зведений баланс, який характеризує наявність ресурсів праці (чисельність), їх зайнятість (розподіл за формами зайнятості), розміщення (між містом і селом), а також розподіл за сферами і галузями господарства. В економічній літературі, крім перерахованих видів балансів, розроблені і нові види: баланс часу, необхідний суспільству, баланси чоловічої та жіночої робочої сили загалом та за віковими групами, попередній зведений баланс трудових ресурсів, баланс руху населення і трудових ресурсів, баланс кваліфікації робочої сили тощо.

Важливим шляхом удосконалення балансового методу на сучасному етапі є розробка нових балансів, зокрема балансів ринку праці. В умовах ринкової економіки з таблиць "ресурси – розподіл" баланси трудових ресурсів перетворюються в баланси попиту і пропозиції, які розкривають і зіставляють всі джерела попиту праці і всі джерела пропозиції праці на ринку [8]. Основне їх завдання – забезпечення ринкової рівноваги попиту і пропозиції галузей і регіонів за найважливішим видом товару "трудова послуга". Інформаційним джерелом при складанні балансів ринків праці є моніторинг руху робочої сили по всьому економічному просторі досліджуваного регіону. Система балансів регіонального ринку праці формується по висхідній: від балансів ринків праці окремих господарств (підприємств), тобто локальних (місцевих) ринків праці, через регіональні баланси ринків праці адміністративних районів, адміністративних областей до балансів ринків праці на рівні держави. Вона забезпечує аналіз і прогноз стійкості обігу робочої сили в економіці регіону, проведення розрахунково-аналітичного обґрунтування комплексних заходів державного регулювання попиту і пропозиції праці.

Широке застосування в практиці вивчення потреб у праці має група нормативних методів – штатний, штатно-нормативний, нормативний та номенклатури посад. Штатний метод ґрунтується на використанні штатного розкладу як бази для визначення потреб у праці. За цим методом підприємства будь-якої галузі класифікують за відповідними ознаками (типом, потужністю, технологічними особливостями виробництва тощо). З кожної групи підприємств виділяють типове. Штатний розклад на типовому підприємстві є вихідним для визначення потреб у праці по кожній групі підприємств і по галузі загалом. Типовий штатний розклад будується на номенклатурі посад і відповідних функціональних обов'язках працюючих. Головний недолік цього методу полягає в тому, що в процесі визначення потреб у робочій силі не враховуються прогресивні зміни в техніко-економічному рівні виробництва. Недолік ще й в тому, що двох однакових підприємств не буває. Та й не для всіх галузей цей метод підходить. Застосування нормативного методу є обмеженим, оскільки в низці випадків стримується відсутністю науково-обґрунтованої бази і раціональної схеми управління. Штатно-нормативний метод по суті є комбінованим і дає можливість визначати потреби у праці на перспективу. Однак

його застосування вимагає значних обсягів розрахункових операцій щодо складання галузевих прогнозів потреб і є трудомістким при перевірці обґрунтованості розрахунків.

Соціальний характер регіонального ринку праці визначає важливу роль в методиці прийомів і методів, розроблених суспільними науками. Це історичні методи, зокрема, порівняльно-історичного аналізу, хронологічний, які використовувалися для вивчення процесу формування передумов індустріалізації регіону і виникнення центрів концентрації населення і виробництва. Чільне місце у дослідженнях займають соціологічні методи. Це, насамперед, методи вибіркового соціологічного опитування та анкетування, експертних оцінок. В умовах демократії та гласності проведення вибірових соціологічних опитувань та анкетувань є важливою формою визначення громадської думки і важливим джерелом інформації з приводу розселення (наприклад, переведення села до категорії селища міського типу, а останнього в місто), розвитку сфер прикладання праці (доцільності будівництва певних промислових підприємств, або соціальних об'єктів), формування нових і реконструкції старих робочих місць, задоволення умовами та характером праці, зрештою умовами життєдіяльності загалом. Методика їх проведення полягає в відборі статистичної сукупності та перевірці репрезентативності наміченої вибіркової сукупності. Репрезентативною (представницькою) вважається вибірка, при якій відхилення вибірових даних генеральної сукупності не перевищує 5%. На разі результати аналізу матеріалів вибіркового обстеження будуть відображати аналогічні процеси генеральної сукупності.

У випадку, коли про об'єкт дослідження немає вірогідних даних, або ж невідомі кількісні залежності між елементами, або ж об'єкт не піддається математичній формалізації, в умовах нестабільності соціально-економічного розвитку використовують метод експертних оцінок. Його суть полягає в оцінці об'єкта на основі думки експертів – кваліфікованих спеціалістів. Особливо важливі методи колективної експертизи – “дельфі”, метод сценарію, дерева цілей, генерації ідей, мозкової атаки тощо.

Застосування статистичних методів (групування, середніх та відносних величин, індексний, динамічних рядів, кореляції) у дослідженнях територіальних спільностей людей та сфер прикладання праці визначає їх використання при дослідженні ринку праці загалом.

Територіальний характер ринку праці передбачає широке використання загальногеографічних методів – експедиційного, порівняльно-географічного аналізу, картографічного, типологічного, районування.

Експедиційний метод є одним з традиційних методів суспільно-географічних досліджень і його перевага в тому, що він дає можливість наочно спостерігати особливості географічного положення об'єктів господарства (сфери прикладання праці) і поселень, їх концентрацію (щільність), транспортну мережу. Під час експедиції можуть бути зібрані у місцевих органів влади статистичні матеріали про стан господарств і поселень. Експедиції роблять можливим проведення соціологічного опитування місцевих керівників, спеціалістів та населення, вивчення їх оцінок з проблем розміщення виробництва та населення, формування попиту та пропозиції на місцевих, локальних, регіональних ринках праці.

Метод порівняльно-географічного аналізу дає можливість знайти спільні

рисини і відмінності у розвитку ринків праці адміністративних районів області та з'ясувати причини.

Картографічний метод – традиційний метод суспільно-географічного дослідження, який широко застосовується при вивченні розміщення сфер і галузей прикладання праці, а також при вивченні розселення населення. Відтак його обов'язково варто використати при дослідженні регіонального ринку праці. При цьому важливими є карти людності та економічно активного населення міст, сільських поселень; щільності сільського населення; потенціалу поля розселення. Остання відображає взаємозв'язки між поселеннями та територією. Неабияке значення мають карти розміщення господарських об'єктів, рівня і структури зайнятості, які відображають залучення населення у господарську діяльність, кількості робочих місць та вакансій, рівня безробіття в межах регіонів. Переваги даного методу полягають в наочності схематичного зображення мережі господарських об'єктів, поселень – ядер ринку праці, рівня і структури зайнятості населення, рівня попиту та пропозиції праці. Картографічний метод дослідження тісно пов'язує емпіричне пізнання з теоретичним і відтворює певні властивості та зв'язки ринку праці. Його недолік у тому, що він не дозволяє відобразити територіальні особливості розвитку ринку праці.

У суспільно-географічних дослідженнях широко застосовується метод типологічних класифікацій на основі групування за різними ознаками. Значний науковий доробок і практичний досвід вітчизняної науки виявляється в типології ТВК (М. М. Колосовський, А. М. Алампієв, М. Т. Агафонов, С. І. Іщук, М. М. Паламарчук, Є. Д. Сілаєв, М. Д. Шаригін, М. І. Шраг, тощо) та поселень, які за подібними показниками об'єднуються у декілька типів (Н. І. Блажко, Є. В. Колотієвський, О. О. Мінц, С. Я. Ниммік, Ю. І. Пітюренко, А. В. Степаненко, Б. С. Хорев тощо) [2]. Стосовно безпосередньо регіональних ринків праці типологія і класифікація їх в географічному плані є мало вивченою, за виключенням праць М. Ю. Шаленко. Однак вона здійснила не типологію, а сегментацію територіальних ринків праці. Застосування методу типологічних класифікацій до дослідження регіонального ринку праці є доцільним і необхідним для його теоретичного обґрунтування та практичного вдосконалення. Він дає можливість створити цілісну багатоаспектну картину ринку праці в регіоні. З його допомогою можна висвітлити ринкову ситуацію між попитом і пропозицією праці кожного типу.

Типологія територіальних ринків праці базується на системному вивченні різноякісних показників. Це зведені (інтегровані) показники, пов'язані з соціально-економічним розвитком регіону, зокрема рівнем розвитку, структурою та спеціалізацією певного регіону (секторальною та галузевою структурою зайнятих, характером господарської спеціалізації регіону) та відповідністю професійної структури економічно активного населення потребам перспективного розвитку регіонів (професійною належністю, рівнем кваліфікації, показниками технічної озброєності праці). Ці показники потребують оцінки, з одного боку, спеціалізованих, комплексуючих та обслуговуючих галузей, їх раціональності з точки зору обраної спеціалізації та її ефективності для даної території, а з другого, – оцінки співвідношення попиту і пропозиції праці в розрізі окремих професій. Різні співвідношення між потребами розвитку регіону та забезпеченістю ресурсами праці необхідного рівня й виду професійної підготовки дають змогу визначити можливі типи регіонів:

1. Регіони з раціональною структурою соціально-економічного розвитку та в основному збалансованим попитом та пропозицією на необхідні ресурси праці.

2. Регіони з раціональною структурою соціально-економічного розвитку та незбалансованим попитом і пропозицією праці в професійному розрізі. У межах цього типу виділяється два різновиди – праценадлишкові та працедефіцитні регіони. Обидва різновиди можуть співіснувати і в територіальних межах одного регіону, коли в одних галузях є перевищення попиту над пропозицією, а в інших навпаки.

3. Регіони з нераціональною структурою соціально-економічного розвитку, однак їх потреби в ресурсах праці необхідного рівня задоволені.

4. Регіони з нераціональною структурою соціально-економічного розвитку та незабезпеченістю ресурсами праці необхідного рівня.

Основою типізації регіональних ринків праці можуть слугувати типи взаємодії попиту і пропозиції – радіально-кільцевий (центральный) (навколо обласного центру), лінійний (по лінії залізничної магістралі), басейновий, периферійний. В зв'язку з цим має бути врахована мережа внутрішньообласних опорних центрів розміщення продуктивних сил, територіальної організації господарства і розселення та композиційна вісь системи населених пунктів. Відповідно до них виділяються такі можливі типи ринків праці: центральні, лінійні (смугові), периферійні тощо.

Ефективність функціонування ринку праці, можливість його регулювання значною мірою залежить від особливостей територіальної структури виробництва і розселення. Регулюючі функції щодо ринку праці будуть відрізнятися на макроекономічному, регіональному та локальному рівнях. У зв'язку з цим важливо виявити територіальні межі ринку праці, в яких має відбуватися процес регулювання. Із суспільно-географічних позицій це визначається шляхом районування – методу наукового аналізу і водночас синтезу, в якому поєднуються головні риси, притаманні господарському комплексу [8], а також результати поєднання господарської діяльності і трудових ресурсів. В процесі районування найбільш виразно можна виявити особливості розміщення основних галузей спеціалізації, різноманітних видів господарської діяльності, що найбільшою мірою пов'язані з використанням працересурсного потенціалу, зумовлюють розподіл зайнятих між сферами трудової діяльності. З другого боку, можна виявити характер зосередження працездатного населення, його чисельність, віковий та статевий склад тощо.

Районування ринку праці – це по суті просторове розмежування, виділення в його складі таксономічних одиниць нижчого рівня ієрархії, що може бути використано як засіб підвищення ефективності його регулювання та обґрунтування виваженої регіональної соціальної політики. В процесі районування мають бути відображені зв'язки з працевикористання. Головними критеріями, що характеризують територіальні відміни господарської діяльності і відповідно попиту на працю є спеціалізація і комплексність розвитку регіону, де формується ринок праці.

При виділенні регіональних ринків праці слід враховувати можливості самовідтворюваності ресурсів праці. У випадку локальних ринків праці важливо показати сукупність трудових зв'язків, що розвиваються в межах первинних адміністративно-територіальних одиниць [5], а також районоутворюючу роль

центру [3]. У кожному місті, селищі формується місцевий ринок праці. Поселення в даному випадку розглядаються як ядра ринків праці. Одним з визначальних критеріїв формування регіональних (територіальних) ринків праці має бути діяльність людей на конкретній території, що спрямована на реалізацію їх потреб у праці [7]. Географічні межі територій, де відбувається залучення населення до економічної діяльності, є основою для виявлення просторового впорядкування первинних елементів регіональних ринків праці.

Формування регіонального ринку праці неможливе без аналізу територіальної організації господарства (попиту на працю) і населення (пропозиції праці), оцінки міжрайонних розбіжностей (“фокуси” зростання, центральні райони, периферійні райони, монофункціональні міста, спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку та ін.). Виявлення об’єктивних тенденцій і закономірностей розвитку попиту і пропозиції праці, оцінка можливих варіантів прояву цих тенденцій на перспективу дозволяють зосередити увагу на вузлових проблемах і в тому числі проблемах ринку праці регіону, вибудувати схему пріоритетів перспективної діяльності. Важливим методом діагнозу стартових умов розвитку регіону, а значить і ринку праці є SWOT – аналіз. У сфері суспільно-географічних досліджень ця методика раніше майже не застосовувалась, хоча досить поширена в світі як продуктивна техніка стратегічного аналізу [1]. Оскільки цей метод дозволяє у лаконічній формі синтезувати інформацію про конкурентні переваги і обмеження (недоліки) розвитку регіону, тому його доцільно використати для дослідження особливостей формування регіональних ринків праці.

Висновки. Множина і різноманітність методів збільшує значення чіткості і раціональності програми дослідження. При цьому важливо уявити весь шлях до досягнення результату, а не лише кожен крок. Відтак важливого значення набуває моделювання самої дослідницької діяльності та моделювання об’єкта дослідження. Моделювання регіонального ринку праці можна здійснювати за допомогою математичних моделей: стохастичних (ймовірнісних), Марковських моделей, диференційованих рівнянь тощо.

1. Балабанов Г.В., Гільберг Т.Г. Методичні засади стратегічного планування регіонального розвитку (суспільно-географічний аспект) // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 184 с. – С.14 – 19.
2. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. – К.: Наукова думка, 1994. – 196 с.
3. Концепція територіальної сегментації ринку праці України та її практичне використання // Економіка України, 1994. – №7. – С. 31-38. – С. 34.
4. Левада О.М. Суспільно-географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості (на прикладі Запорізької області). Автореф. дис. канд. географ. наук. – Одеса, 1999. – 18 с.
5. Литвиненко В., Хомра О. Локальні ринки праці прикордоння України: підходи до оцінки ситуації // Україна: аспекти праці. – 1995. – №7-8. – С. 6-10.
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
7. Романенко О.М. Регулювання ринку праці: територіальний аспект. Автореф. дис. канд. економ. наук. – 20 с.
8. Симоненко Н. Балансовый метод в рамках индикативного планирования // Экономист. – 1993. – №10. – С 24-31.
9. Хомра О.У., Косенко В.М. Ринок праці села: питання формування // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми. – Ч.2. – Львів, 1998. – 437 с.

Possibilities of application, role and value of scientific and publicly-geographical methods, are exposed in research of regional labour-markets.